

Πρόλογος

Πολεοδομικά σχέδια και ρυθμίσεις πραγματοποιούνται από την ίδρυση του νέου ελληνικού κράτους. Τα χωρικά ζητήματα απασχολούν μάλιστα από νωρίς τον κλάδο των αρχιτεκτόνων, οι οποίοι διαχρονικά οργανώνουν σχετικές επιστημονικές συναντήσεις και συνέδρια. Τα θεσμικά εργαλεία διαμορφώνονται, ουσιαστικά, μετά το Σύνταγμα του 1975, ενώ το ελληνικό δημόσιο για δεκαετίες δεν φαίνεται να αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της ειδικότητας του πολεοδόμου χωροτάκτη. Σύμφωνα με έρευνα του ΤΕΕ (1990), μόνο 69 μόνιμοι και έκτακτοι υπάλληλοι των τότε Υπουργείων ΥΠΕΧΩΔΕ, ΥΠΕΘΟ και Εσωτερικών διαθέτουν τίτλο μεταπτυχιακών σπουδών σε πολεοδομία-χωροταξία από ΑΕΙ του εξωτερικού και ελάχιστοι από το Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης του Παντείου. Ως προς τις βασικές σπουδές μάλιστα, πλειοψηφούν οι αρχιτέκτονες και ακολουθούν πολιτικοί μηχανικοί και τοπογράφοι.

Ωστόσο, ο ακαδημαϊκός κόσμος ευαισθητοποιείται και προωθεί έγκαιρα την έρευνα για τα χωρικά ζητήματα, όπως τεκμηριώνεται από την ίδρυση της Εταιρείας Ερευνών Επαρχιακής Οικονομίας (1962) και του Σπουδαστηρίου Πολεοδομικών Ερευνών (1964) στη Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ. Το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ) μάλιστα πραγματοποιεί, κατά τη δεκαετία του 1960, με ανάθεση δημόσιων φορέων, σημαντικές ερευνητικές εργασίες και μελέτες για την Πελοπόννησο, την Ήπειρο, την Εύβοια, την Ανδρίτσαινα και την Καλαμάτα. Με τον τρόπο αυτόν καθίσταται εστία προβληματισμού και φυτώριο για τους πρώτους ειδικούς επιστήμονες πολεοδόμους και χωροτάκτες, μεταξύ των οποίων βρίσκεται ο συγγραφέας του παρόντος βιβλίου, Λουδοβίκος Βασενχόβεν. Ακολούθησαν διαδοχικά αιτήματα για την ίδρυση σχετικών μεταπτυχιακών σπουδών, αλλά με ευθύνη του δημοσίου καθυστέρησε η οργάνωση της εξειδικευμένης εκπαίδευσης πολεοδόμων και χωροτακτών.

Όταν οι συνθήκες επέβαλαν την αντιμετώπιση των κρίσιμων συνθηκών που προέκυψαν από την εκτός σχεδίου και αυθαίρετη δόμηση, τις συγκρούσεις χρήσεων, από τη μεταπολεμική αστικοποίηση συνολικά, προωθήθηκαν οι συνταγματικές ρυθμίσεις της εποχής, τις οποίες ακολούθησε σειρά νόμων και ρυθμίσεων για τα χωρικά ζητήματα. Η Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης ανέδειξε κατόπιν τη μεγάλη ανάγκη να υπηρετηθεί ο χωρικός σχεδιασμός από τους ειδικούς πολεοδόμους και χωροτάκτες. Στο πλαίσιο αυτό ιδρύθηκε μάλιστα από τους πρωτοπόρους του κλάδου ο Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ).

Αρκετοί μηχανικοί απέκτησαν εκείνη την περίοδο μελετητική εμπειρία από την πράξη. Το σημαντικό όμως ήταν ότι με πρωτοβουλία του ακαδημαϊκού κόσμου ενισχύθηκε και εμπλουτίστηκε η σχετική ύλη στις Αρχιτεκτονικές Σχολές του ΕΜΠ και του ΑΠΘ. Εισήχθη επίσης στις Σχολές Πολιτικών Μηχανικών και Τοπογράφων, ενώ ιδρύθηκε και το Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Από τη δεκαετία του 1980 παράγονται πλέον χωρικά σχέδια τοπικού και λίγο αργότερα περιφερειακού, ακόμη και εθνικού επιπέδου. Προέκυψαν θετικά ή αμφιλεγόμενα αποτελέσματα, αλλά και αρκετές μελέτες που δεν ολοκληρώθηκαν. Από την άλλη πλευρά, με την ίδρυση, κατά την τελευταία εικοσαετία, των σπουδών μεταπτυχιακού επιπέδου προωθήθηκε σημαντικά η έρευνα για τα χωρικά ζητήματα. Ένα σημαντικό βήμα είναι ότι το δημόσιο ενέταξε εντέλει την ειδικότητα του πολεοδόμου χωροτάκτη στους οργανισμούς των υπουργείων.

Κατά τη δεκαετία του 1990 το θεσμικό πλαίσιο εκσυγχρονίζεται, παρακολουθώντας τις Ενωσιακές κατευθύνσεις, με στόχο τη βιωσιμότητα του εθνικού χώρου (Ν. 2508/97 *Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας*, Ν. 2742/99 *Χωροταξικός σχεδιασμός και αειφόρος ανάπτυξη*). Δημιουργήθηκαν μια ιεραρχική δομή σχεδιασμού (τοπικό, περιφερειακό, εθνικό επίπεδο) και η δυνατότητα να μελετηθούν αφενός οι τομείς παραγωγικών δραστηριοτήτων εθνικής σημασίας (Τουρισμός, Βιομηχανία, ΑΠΕ, υδατοκαλλιέργειες) και αφετέρου ειδικές περιοχές της επικράτειας (ορεινός, παράκτιος χώρος). Εντούτοις, παρά τα δεδομένα αυτά, ο τοπικός σχεδιασμός δεν προχώ-

ρπσε ικανοποιητικά. Η εδαφική βάση του τοπικού σχεδιασμού είχε τεθεί στα όρια των Καποδιστριακών δήμων της χώρας, αλλά μέχρι το 2014 μόλις το 16% από αυτούς απέκτησαν Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια / Σχέδια Χωρικής Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ), ενώ η διάρκεια εκπόνησής τους έφτασε ακόμη και τα έξι χρόνια.

Στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης προέκυψαν με οξύτητα το θέμα της «αποτελεσματικότητας» του χωρικού σχεδιασμού και η ανάγκη για «διορθωτικές» μεταρρυθμίσεις στο τοπικό επίπεδο, οι οποίες έδιναν προτεραιότητα στην ενίσχυση και προώθηση των επενδύσεων. Στη συνέχεια, η υπερπαραγωγή των συναφών νομοθεσιών αναίρεσαν στην πράξη την ισχύουσα νομοθεσία και οι αλλαγές επέφεραν νέες μεγάλες καθυστερήσεις στην ολοκλήρωση των ως τότε εκπονούμενων σχεδίων.

Αυτή η συνθήκη ενισχύθηκε περαιτέρω από την εισαγωγή και εφαρμογή των Ειδικών Πολεοδομικών Σχεδίων, τα οποία αφορούν τη χωρική οργάνωση και ανάπτυξη περιοχών ανεξαρτήτως διοικητικών ορίων, που μπορεί να λειτουργήσουν ως υποδοχείς σχεδίων, έργων και προγραμμάτων υπερτοπικής κλίμακας ή στρατηγικής σημασίας, για τους οποίους απαιτείται ειδική ρύθμιση χρήσεων γης και των λοιπών όρων ανάπτυξης. Σύμφωνα μάλιστα με την πρόσφατη νομοθεσία (Ν. 4759/20) κατισχύουν των Τοπικών Πολεοδομικών Σχεδίων. Από την άποψη αυτή τίθεται υπό αμφισβήτηση η αναγκαιότητα μιας στρατηγικής και ολοκληρωμένης χωρικής ανάπτυξης των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης και κατά συνέπεια η φιλοσοφία προγραμματικών εγγράφων και κειμένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Χάρτα της Λειψίας (2007), με την οποία προτάθηκε η εδαφική συνοχή, και η Territorial Agenda.

Μετά τη συνολική συρρίκνωση, κατά τη δεκαετία της κρίσης, των προκηρύξεων για τις μελέτες χωρικού σχεδιασμού, σήμερα προωθείται από το ΥΠΕΝ το πρόγραμμα «Πολεοδομικών Μεταρρυθμίσεων», το οποίο αφορά τέσσερις κύκλους αναθέσεων 229 συνολικά μελετών, ώστε να καλυφθούν 768 Δημοτικές Ενότητες της επικράτειας. Τίθεται έτσι υπό συζήτηση το αν οι ΟΤΑ θα μπορέσουν να εξασφαλίσουν τις οργανωτικές προϋποθέσεις προκειμένου να εγκαταστήσουν ικανό πλαίσιο για ουσιαστικό αναπτυξιακό προγραμμα-

τισμό και να αποκομίσουν την προστιθέμενη αξία του τοπικού σχεδιασμού. Επιπλέον επιφυλάξεις διατυπώνονται με το δεδομένο ότι οι πρόσφατοι νόμοι (άρθρο 99 του Ν. 4685/20 και άρθρο 10 του Ν. 4759/20), προσδίδοντας κανονιστικό χαρακτήρα στα Τοπικά Πολεοδομικά σχέδια, αναιρούν τις στρατηγικές τους δυνατότητες.

Στο πλαίσιο αυτό έχει ιδιαίτερη αξία η συμβολή του Λουδοβίκου Βασενχόβεν για τα επίκαιρα χωρικά ζητήματα. Υποστηρίζοντας στο ακροτελεύτιο κεφάλαιο του ανα χείρας βιβλίου ότι «Η αβεβαιότητα βρίσκεται λοιπόν στο επίκεντρο της αγωνίας κάθε πολεοδόμου και χωροτάκτη ή οποιουδήποτε προσώπου καλείται να πάρει αποφάσεις για το μέλλον του ευρωπαϊκού, εθνικού, περιφερειακού ή τοπικού χώρου», συμμετέχει με σοφία και τόλμη στη συζήτηση για τον χωρικό σχεδιασμό στη χώρα μας και όχι μόνο. Εξετάζοντας 50 επιλεγμένα άρθρα από τη διεθνή βιβλιογραφία των τελευταίων πέντε ετών, προσεγγίζει τις κρίσιμες χωρικές έννοιες, όπως Εδαφική συνοχή, Χωροταξία, Πόλεις, Κλιματική αλλαγή, Οικολογική κρίση.

Είναι γενικά αποδεκτό πως σήμερα οι χωρικές δομές, πόλεις και χωρικές δικτυώσεις, στο πλαίσιο της σύγχρονης γοργά μεταβαλλόμενης πραγματικότητας, εμπεριέχουν πολύπλευρες οικονομικές και κοινωνικές διαδικασίες, που επιζητούν διεπιστημονική προσέγγιση, διαρκή μελέτη και ερμηνεία.

Οι πόλεις οδηγούν τις εξελίξεις συγκεντρώνοντας πληθυσμό και κοινωνικούς συντελεστές, οικονομικές δυνάμεις και διοικητική οργάνωση και επιρροή. Εντούτοις, είναι εκτεθειμένες σε ποικίλους φυσικούς και ανθρωπογενείς κινδύνους και ευάλωτες στις αρνητικές επιπτώσεις τους, όπως απώλεια ζώων και βιοποριστικών πόρων, καταστροφές υποδομών, καταστροφές μνημείων και ιστορικού αστικού ιστού, αλλοιώσεις φυσικού περιβάλλοντος, ακόμη και κάμψη της οικονομικής τους δραστηριότητας, της ανάπτυξής τους γενικότερα.

Η παγκοσμιοποίηση των αγορών και των μεθόδων παραγωγής, καθώς και η οικονομική και πολιτική αστάθεια προκαλούν μετατοπίσεις πληθυσμού μεταξύ περιοχών. Η αβεβαιότητα του μέλλοντος και ο πραγματικός κίνδυνος, που προέρχονται από ένοπλες συγκρούσεις, αποτελούν επιπλέον κινητήριες δυνάμεις μεταναστεύσεων. Αυτές οι μετακινήσεις πληθυσμών εντείνουν συχνά το φαι-

νόμενο της αστικοποίησης και επηρεάζουν ιδιαίτερα την ιστορική αστική συγκρότηση.

Τα νέα πρότυπα τουριστικής δραστηριότητας δημιουργούν επίσης μια ιδιαίτερη μορφή τουριστικής αστικοποίησης με προτίμηση στα ιστορικά κέντρα. Οι χρήσεις των ιστορικών αστικών τοπίων, ο ρόλος του δημόσιου χώρου στην αστική ζωή, οι κοινωνικοί χαρακτήρες και οι ταυτότητες καθίστανται ευάλωτοι και για τον λόγο αυτόν απαιτείται ειδική διαχείριση του φαινομένου.

Συνήθη απειλή αποτελεί πλέον η αλλοίωση του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος. Η κλιματική αλλαγή κυρίως, που προέρχεται από τις παραγωγικές δραστηριότητες και την αστικοποίηση, αναδύεται ως πολλαπλασιαστής απειλών. Επιβαρύνει ακραία την περιβαλλοντική υποβάθμιση και συνακόλουθα τις κοινωνικές εντάσεις, προκαλώντας ακόμη και συγκρούσεις πολιτικού χαρακτήρα.

Η πολύπλευρη έκτακτη ανάγκη, που προκλήθηκε από την παγκόσμια υγειονομική κρίση στα τέλη του 2019, επιδείνωσε υφιστάμενες υπάρχουσες προκλήσεις και ανισότητες. Επέφερε ανυπολόγιστες συνέπειες στην παγκόσμια οικονομία. Άλλαξε μορφές, συνθήκες εργασίας και κατοίκησης. Ανέδειξε αιτήματα υγιεινής και χωρικού σχεδιασμού, που απαραίτητα θα πρέπει να αντιμετωπιστούν για τη διαχείριση αυτής της πανδημίας.

Οι πολιτικές, οι μέθοδοι και τα συστήματα χωρικού σχεδιασμού διαμορφώνονται αντίστοιχα με τις εξελίξεις. Οι παγκόσμιες και ευρωπαϊκές στρατηγικές και πολιτικές επαναπροσδιορίζονται και εμπλουτίζονται με νέα ορόσημα και στόχους. Ζητήματα σχετικά με τη φτώχεια, την οικονομική ανάπτυξη, τις κοινωνικές ανισότητες, το περιβάλλον και τις πόλεις αναγνωρίζονται σήμερα ως οι κορυφαίες προτεραιότητες για έναν δίκαιο μετασχηματισμό του κόσμου μας. Ύψιστη προτεραιότητα δίνεται στα θέματα προστασίας του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και της μείωσης της κλιματικής αλλαγής.

Με την Ατζέντα 2030 και τους 17 στόχους για τη βιώσιμη ανάπτυξη έχει ανοίξει η παγκόσμια συζήτηση για τη «βιώσιμη αστικοποίηση» (sustainable urbanisation). Προτείνεται μάλιστα ως μέθοδος και πρακτική για τον σχεδιασμό πόλεων και αστικών περιοχών με την προϋπόθεση ότι θα διοικούνται μέσω μιας συμμετοχικής δια-

δικασίας προκειμένου να διασφαλιστούν η οικονομική ευημερία, η ποιότητα του περιβάλλοντος, η κοινωνική ισότητα, η ενίσχυση του πολιτισμού και η δίκαιη διακυβέρνηση.

Από την άλλη πλευρά, στο πεδίο της οικονομίας, παρατηρείται στροφή της συζήτησης από την οικονομία παραγωγής στην οικονομία της κατανάλωσης. Νέες μορφές εργασίας αναδύονται, καθώς και ποικίλες καινοτομίες, οι οποίες εφαρμόζονται στους τομείς των μεταφορών και επικοινωνίας, της πολεοδομίας, της τεχνολογίας, της ενέργειας, του φυσικού περιβάλλοντος. Το αίτημα για οικονομική ανάπτυξη με χαμηλότερες εκπομπές ρύπων, μείωση των παγκόσμιων αποβλήτων και στροφή του μοντέλου παραγωγής και κατανάλωσης προς την κυκλική οικονομία παίρνει μια προτεραιότητα, που οφείλεται στην επιδείνωση της κλιματικής κρίσης.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, με το 75% των πολιτών της να ζουν σε αστικές περιοχές, συνειδητοποιεί τις δυνατότητες της κυκλικής οικονομίας να συνεισφέρει στη βιωσιμότητα του φυσικού και αστικού περιβάλλοντος. Την τοποθετεί στο επίκεντρο των πολιτικών της προωθώντας τη βιώσιμη κατανάλωση και τη διασφάλιση των πλουτοπαραγωγικών πόρων, με επιπλέον στόχο τη βελτίωση της ανθεκτικότητας και της ανταγωνιστικότητας.

Η κυκλική πόλη διαδέχεται σήμερα την έξυπνη και δημιουργική πόλη. Δεν αρκούν πλέον οι επενδύσεις στη γνώση, στην καινοτομία, στον πολιτισμό και στη δημιουργικότητα προκειμένου να διασφαλιστεί η αστική βιωσιμότητα. Οι πόλεις συνειδητοποιούν ότι πρέπει να υιοθετήσουν τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης. Επιζητούν λοιπόν μέσω της κυκλικής μετάβασης να μειώσουν τις εκπομπές ρύπων, να προστατεύσουν και να ενισχύσουν τη βιοποικιλότητα, να προωθήσουν την κοινωνική δικαιοσύνη, να βελτιώσουν την ανθρώπινη ευημερία.

Οι προκλήσεις λοιπόν που καλείται να αντιμετωπίσει ο χωρικός σχεδιασμός είναι σύνθετες και πολύπλευρες. Θα πρέπει να παρακολουθεί την επιστημονική επικαιρότητα, τη διεθνή και την ευρωπαϊκή εμπειρία και πολιτική και να εναρμονίζεται με τις συμφωνημένες από τους διεθνείς οργανισμούς αρχές, όπως η Ατζέντα 2030 και η Νέα Αστική Ατζέντα των Ηνωμένων Εθνών. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο

Πολεοδόμων και Χωροτακτών, του οποίου ο ΣΕΠΟΧ αποτελεί μέλος, υποστηρίζει με το Μανιφέστο Restart Europe (2020) ότι η πόλη θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως σύνολο, μέσω προγραμμάτων ολοκληρωμένης αστικής ανάπτυξης. Αυτή η κατεύθυνση επιβεβαιώνεται από την Ενωσιακή πολιτική. Η Νέα Χάρτα της Λειψίας (2020) επιβεβαίωσε και επικαιροποίησε την αρχή της Εδαφικής Συνοχής (2007). Αναγνωρίζοντας μάλιστα τη «μετασχηματιστική» δύναμη των ευρωπαϊκών πόλεων (transformative power of European cities), προτείνει ως βασική αρχή μιας αποτελεσματικής τοπικής διακυβέρνησης την ολοκληρωμένη προσέγγιση. Όλοι οι τομείς της αστικής πολιτικής θα πρέπει να συντονίζονται χωρικά, τομεακά και χρονικά, και η πόλη να αντιμετωπίζεται με έναν ολοκληρωμένο βιώσιμο σχεδιασμό ως σύνολο.

Η κοινωνική συνοχή, η συμπερίληψη, η βιώσιμη οικονομία, η ποιότητα ζωής στους οικισμούς και η εδαφική συνοχή, καθώς και η αντιμετώπιση των κρίσεων (κλιματική, υγειονομική, ενεργειακή) απαιτούν έναν ικανό χωρικό σχεδιασμό με οπτική στο μέλλον. Όπως υποστηρίζει εντέλει ο Λουδοβίκος Βασενχόβεν «...ένας στρατηγικός σχεδιασμός, όχι διακοσμητικός, αλλά ρεαλιστικός και ιδεολογικά δίκαιος, που χρειάζεται ταυτόχρονα και γνώσεις και φαντασία, όχι απλώς αποστήθιση γραφειοκρατικών προδιαγραφών».

Κλείνοντας αυτόν τον πρόλογο, θα ήθελα συμφωνήσω απόλυτα ότι ο ρόλος του πολεοδόμου χωροτάκτη θα πρέπει να υπερβαίνει τις κανονιστικές διατάξεις. Αφορά όλα τα πεδία που προαναφέρθηκαν, με έμφαση στην ποιότητα του περιβάλλοντος και στην κοινωνική δικαιοσύνη. Η επιστημονική ποιότητα του δυναμικού των Ελλήνων πολεοδόμων και χωροτακτών, που οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην πρόοδο των βασικών και μεταπτυχιακών σπουδών των τελευταίων ετών, αποτελεί ικανή εγγύηση για τον ηγετικό ρόλο που θα πρέπει να έχουν στο εξής για τους ερευνητικούς και μελετητικούς τομείς των χωρικών θεμάτων.

Σοφία Αυγερινού-Κολώνια

Ομότιμη Καθηγήτρια Πολεοδομίας και Χωροταξίας,

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Πρόεδρος Συλλόγου Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών

Νοέμβριος 2022

Εισαγωγή

Σκοπός του βιβλίου

Τα κείμενα στα οποία έγινε αναφορά στο προοίμιο παρουσιάζονται, αναλύονται και σχολιάζονται από τον επιμελητή και συγγραφέα του βιβλίου, που έχει συντάξει και τα εισαγωγικά σημειώματα και τις συνόψεις των επιμέρους κεφαλαίων και έχει παρεμβάλει και συγγενή θέματα και σχόλια. Το εύρος της θεματολογίας είναι τέτοιο, που θα μπορούσε κανείς να την αναπτύξει σε εκατοντάδες σελίδες, αλλά η φιλοδοξία ήταν από την αρχή να περιοριστούμε σε ένα συμπαγές κείμενο, με έμφαση στις κύριες παραμέτρους, που δεν είναι άλλες από τον χωρικό σχεδιασμό, τη συνοχή, την εδαφική πολιτική, την κλιματική αλλαγή, τις πόλεις, τα οικιστικά δίκτυα, τα συστήματα σχεδιασμού, την έξυπνη ανάπτυξη και την ανθεκτικότητα. Σε γενικές γραμμές το βιβλίο ακολουθεί τη χρονολογική διαδοχή των γεγονότων, δηλαδή κυρίως των κειμένων της ΕΕ, αλλά και του ΟΗΕ ή του ΟΟΣΑ.¹ Από ένα σημείο και πέρα παρεμβάλλονται οι αναλύσεις ειδικών επιστημονικών αντικειμένων, που βέβαια και πάλι αναφέρονται στην πολιτική της Ένωσης. Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, μεγάλο μέρος του βιβλίου στρέφεται γύρω από τις πόλεις. Το όραμα μιας καλύτερης πόλης, πιο φιλόξενης για τον άνθρωπο, μετά τη δοκιμασία της Βιομηχανικής Επανάστασης, ήταν πάντα παρόν και εξηγεί τους ατέλειωτους επιθετικούς προσδιορισμούς της «επιθυμητής» πόλης, έστω και αν το επίθετο δεν αναφέρεται ρητώς ή απλώς υπονοείται. Από τον 19ο αιώνα, ο Arturo Soria y Mata έκανε λόγο για τη γραμμική πόλη, ο Tony Garnier για Βιομηχανική

1. Ιδιαίτερα χρήσιμο, στην ελληνική βιβλιογραφία, για την επισκόπηση των διακηρύξεων του ΟΗΕ και της ΕΕ μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2010 είναι το βιβλίο των Ανδρικοπούλου, Γιαννακού, Καυκαλά και Πιτσιάβα-Λατινοπούλου (2014), κυρίως τα Κεφάλαια 6, 7 και 15. Το βιβλίο αναδημοσιεύτηκε το 2022.

πόλη με σαφείς διαχωρισμούς χρήσεων γης (βλ. Choay, 1965 και 1969) και ο Ebenezer Howard για την ωραία κηπούπολη (Howard, 1965). Στις αρχές του 20ού αιώνα, ο Le Corbusier (1966) κατέθετε τις προτάσεις του για μια «ακτινοβόλα» ή λαμπερή πόλη (ville radieuse) και ο Patrick Abercrombie έγραφε για μια ωραία, υγιή και βολική (convenient) πόλη (Abercrombie, 1959). Καθώς προχωρούσε ο 20ός αιώνας, είδαμε προτάσεις για την «καλή» πόλη (Donnison & Soto, 1980), τη δημιουργική πόλη (Landry, 2000), την καινοτομική πόλη (Hall & Landry, 1997) και την ήπια (soft) πόλη (Raban, 1974). Από κει και πέρα τα επίθετα πολλαπλασιάζονται, ευθέως ή εμμέσως, όπως θα δούμε στη συνέχεια: δίκαιη, ισότιμη, περιεκτική και χωρίς αποκλεισμούς, αταξική, αναγεννητική, παραγωγική, οργανωμένη, συμμετοχική και κινητοποιητική, παγκόσμια, δημοκρατική, φιλοπεριβαλλοντική, συμπαγής, βιώσιμη, οικολογική, κλιματική, πράσινη, έξυπνη, ανθεκτική, προσαρμοστική, εκπολιτιστική κ.ο.κ. Η πόλη παραμένει η σταθερή παράμετρος τόσο των επίσημων κειμένων διεθνών οργανισμών όσο και της επιστημονικής αρθρογραφίας.

Συνοπτική παρουσίαση των κεφαλαίων

Ο αναγνώστης παραπέμπεται στα εισαγωγικά σημειώματα των κεφαλαίων, που δίνουν μια συνοπτική εικόνα των περιεχομένων τους και εξηγούν τη δομή τους. Επιχειρείται όμως και εδώ μια, ακόμη πιο περιληπτική, απεικόνιση των κεφαλαίων.

Στο Κεφάλαιο 1 παρουσιάζονται τα βασικά κείμενα της ΕΕ, αλλά και του ΟΗΕ που σημάδεψαν τη στροφή προς τον 21ο αιώνα, αλλά κυρίως την περίοδο μέχρι την καθιέρωση της εδαφικής συνοχής στις συνθήκες της Ένωσης. Στα κείμενα περιλαμβάνονται οι εκθέσεις της ΕΕ και ερευνητικών προγραμμάτων του Ευρωπαϊκού Δικτύου Παρατήρησης του Χωροταξικού Σχεδιασμού (ESPON) για τη βιώσιμη ανάπτυξη, το περιβάλλον, την πολιτική για τις πόλεις και τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη, όπως και η χωρική ατζέντα του 2007.

Το Κεφάλαιο 2 αφιερώνεται στην 6η Έκθεση για την Οικονομική, Κοινωνική και Εδαφική Συνοχή του 2014, στην ανανεωμένη

εδαφική χάρτα της Λειψίας, στους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης του ΟΗΕ, στην αστική ατζέντα του ΟΗΕ και στην αντίστοιχη της ΕΕ, καθώς και στις μελέτες του UN Habitat για τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό.

Στο Κεφάλαιο 3 κυριαρχεί ένας θεματικός χαρακτήρας. Βασικά θέματα είναι η δικτύωση των οικισμών, η πολυκεντρικότητα και οι πολυκεντρικές περιφέρειες, οι μητροπόλεις, η παγκοσμιοποίηση και οι παγκόσμιες πόλεις. Ακόμη, συζητούνται τα εναλλακτικά χωρικά σενάρια για το μέλλον του ευρωπαϊκού χώρου. Στο κείμενο γίνεται πλέον αυξανόμενη χρήση της σχετικής αρθρογραφίας.

Η συνοχή και η Πολιτική Συνοχής είναι το κύριο θέμα του Κεφαλαίου 4, όπου αναπτύσσεται η 7η Έκθεση για την Οικονομική, Κοινωνική και Εδαφική Συνοχή του 2017. Αναδεικνύονται όμως και προβλήματα που σχετίζονται με το περιεχόμενο της εδαφικής συνοχής, τη χωρική διάσταση του «ευρωπαϊκού εγχειρήματος», τον ρόλο των πόλεων και την παγκοσμιοποίηση. Τονίζονται θέματα όπως οι ανισότητες, ο ευρωσκεπτικισμός και οι κοινωνικές αντιδράσεις.

Πρόθεση στο Κεφάλαιο 5 είναι να αναπτυχθούν τα εθνικά συστήματα σχεδιασμού και η σχέση τους με την πολιτική της ΕΕ, κυρίως με τη βοήθεια ενός προγράμματος ESPON, αλλά και συγγενικής αρθρογραφίας. Συζητούνται οι σχέσεις του σχεδιασμού με τη διακυβέρνηση και τις θεσμικές τεχνολογίες, η επίδραση του κράτους και των αγορών και ο μεταβαλλόμενος ρόλος της χωροταξίας. Έμφαση δίνεται και στις λειτουργικές περιφέρειες, τις μακρο-περιφέρειες και τον θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό.

Το Κεφάλαιο 6 καλύπτει τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 2010 και τα πρώτα της δεκαετίας του 2020, που σηματοδοτούνται από ραγδαίες αλλαγές. Συζητούνται εδώ η νέα Territorial Agenda, το εκ νέου αναδιατυπωμένο Leipzig Charter, η βιώσιμη Ευρώπη, η πράσινη συμφωνία, η δίκαιη μετάβαση, η γαλάζια ανάπτυξη, η βιοποικιλότητα, το κλιματικό σύμφωνο και άλλες Ενωσιακές πρωτοβουλίες.

Η κλιματική αλλαγή είναι το αντικείμενο του Κεφαλαίου 7, όχι ως φυσικό φαινόμενο, αλλά σε σχέση με τον χώρο, την ανάπτυξη, τις πόλεις και τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Στηρίζομαστε πλέον αποκλειστικά σε επιστημονικά άρθρα. Η βιωσιμότη-

τα του αναπτυξιακού μοντέλου της ΕΕ στην Ανθρωπόκαινο εποχή, η διακινδύνευση, η ανθεκτικότητα και οι λύσεις που προτείνονται για τις πόλεις (έξυπνες, συμπαγείς, κλιματικές, αναγεννητικές) αποτελούν αντικείμενα προβληματισμού. Οι φόβοι για την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, τις διογκούμενες ανισότητες και τις κοινωνικές αδικίες βρίσκουν επίσης έκφραση στο σημείο αυτό.

Το κεντρικό θέμα στο Κεφάλαιο 8 είναι οι έξυπνες πόλεις, ένα νέο δημοφιλές πρότυπο πολεοδομικής πολιτικής. Παρουσιάζονται οι νέες θέσεις και πρωτοβουλίες της ΕΕ για τις πόλεις, αλλά και σχετικές θέσεις του ΟΟΣΑ. Αναφερόμαστε, με τη βοήθεια επιστημονικών άρθρων, στις λειτουργικές περιφέρειες, στον προσαρμοστικό σχεδιασμό, στην έννοια και μεθοδολογία της έξυπνης πόλης, στον ρόλο της πληροφορικής και της ηλεκτρονικής τεχνολογίας επικοινωνιών, στη συμμετοχή των πολιτών και στις σχέσεις της έξυπνης πόλης με την ανθεκτικότητα και την κυκλική οικονομία. Μας ανησυχούν όμως η ψηφιακή εργαλειοποίηση, η τεχνοκρατική επιχειρηματολογία και η έλλειψη φροντίδας για τα κοινά αγαθά.

Η σχέση ανθεκτικότητας και διακινδύνευσης αποτελεί βασικό θέμα στο Κεφάλαιο 9, καθώς πλέον μεταφέρεται εδώ όλος ο προβληματισμός της αντιμετώπισης κινδύνων. Βιωσιμότητα και κλιματική αλλαγή είναι ένα κρίσιμο δίδυμο, που συνδέεται με την τρωτότητα ιδίως ασθενών κοινωνικών ομάδων. Ο κίνδυνος περιορισμού της ενίσχυσης της ανθεκτικότητας σε ορισμένες μόνο κοινωνικές κατηγορίες είναι ορατός. Συζητούνται έννοιες όπως ανάκαμψη, προσαρμογή, προσαρμοστικότητα, ευρωστία και αβεβαιότητα, που όλες, εντέλει, είναι καθοριστικής σημασίας για τις πρωτοβουλίες υπέρ της ανθεκτικότητας των πόλεων που γνωρίζουν μεγάλη διάδοση.

Με το Κεφάλαιο 10 τερματίζεται η περιπλάνησή μας. Θέμα μας είναι πρώτα οι εξελίξεις της Πολιτικής Συνοχής και ο προγραμματισμός της ΕΕ για την περίοδο 2021-2027. Περισσότερο όμως μας απασχολεί το μεταβαλλόμενο τοπίο του χωρικού σχεδιασμού, υπό την επίδραση της κλιματικής αλλαγής, της πανδημίας του Covid-19 και της διογκούμενης αβεβαιότητας για το μέλλον. Το επιστημονικό υπόδειγμα του σχεδιασμού αλλάζει μπροστά στα μάτια μας. Την εικόνα συμπληρώσαμε με απόψεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Χωροτακτών.

Στην τελική ενότητα περιλαμβάνεται μια απόπειρα εξαγωγής συμπερασμάτων, με τη μορφή ενός προσχεδίου που μπορεί και να αποτελέσει τη βάση ενός ευρύτερου διαλόγου.

Διευκρινίσεις για τη βιβλιογραφία

Στο τέλος κάθε κεφαλαίου παρατίθεται η αντίστοιχη βιβλιογραφία. Τα κείμενα φορέων και οργανισμών, όπως η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, είναι συχνά περισσότερα του ενός για το ίδιο έτος, οπότε προστίθεται μετά το έτος και η ένδειξη a, b, c κ.ο.κ. Πολλές φορές τα κείμενα του ίδιου έτους μνημονεύονται σε διαφορετικά κεφάλαια, π.χ. το European Commission (2017d) στο Κεφάλαιο 4 και το European Commission (2017c) στο Κεφάλαιο 2. Προτιμήθηκε αυτό το σύστημα καταχώρισης προκειμένου να αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης ότι υπάρχουν στο βιβλίο και άλλα κείμενα του ίδιου συγγραφέα ή οργανισμού για το ίδιο έτος.

Ορολογία και απόδοση των όρων στα ελληνικά

Μια μεγάλη πρακτική δυσκολία στη σύνταξη του κειμένου ήταν η απόδοση αγγλικών όρων στην ελληνική γλώσσα. Οι αγγλικοί όροι δεν μεταφράζονται πάντοτε εύκολα, ακόμη κι αν σε κάποιες περιπτώσεις η απόδοσή τους τείνει να καθιερωθεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο όρος **territorial** (π.χ., territorial cohesion ή territorial agenda ή territorial governance), που μεταφράζεται πλέον συνήθως ως «**εδαφικός**». Εντούτοις, αν και στο παρόν κείμενο κάνουμε λόγο για εδαφική συνοχή, θεωρούμε προτιμότερο να χρησιμοποιούμε τους όρους χωρική ατζέντα και χωρική διακυβέρνηση. Υπενθυμίζουμε βέβαια τις καθιερωμένες εκφράσεις «χωρικά ύδατα» (territorial waters), «κρατική (γεωγραφική) επικράτεια» (state territory) και «χωρικές επιπτώσεις» (territorial impacts). Η χρήση της λέξης ατζέντα στα ελληνικά είναι βέβαια προ πολλού καθιερωμέ-

νη. Σύγχυση μπορεί να δημιουργείται και με τη λέξη **spatial**, που και αυτή αποδίδεται με τον όρο «**χωρικός**», αν και ο όρος *spatial planning* μεταφράζεται σε «χωροταξικός σχεδιασμός» ή απλώς «χωροταξία». Σημειώνουμε ότι ενίοτε ο όρος *territorial scenarios* αποδίδεται ως «χωροταξικά σενάρια». Ο όρος *spatial* καθιερώθηκε βέβαια στην προσπάθεια υπέρβασης των διαφορετικών όρων που χρησιμοποιούνται στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η αλήθεια πάντως είναι ότι η έννοια *territory* εμπεριέχει συνήθως το στοιχείο της επικράτειας, του ελέγχου από κάποιο κρατικό υποκείμενο, ενώ η έννοια *space* είναι γενική και αφηρημένη. Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι, και σήμερα ακόμη, σε άρθρα διακεκριμένων θεωρητικών του σχεδιασμού συναντά κανείς εκφράσεις του τύπου «*spatial-territorial planning*» (Alexander, 2022).

Πάντα σε σχέση με την ορολογία, διευκρινίζουμε ότι, λόγω της συχνής χρήσης του όρου, η Πολιτική Συνοχής γράφεται παντού με κεφαλαία. Χρησιμοποιείται επίσης ο όρος Ενωσιακή (π.χ. **Ενωσιακή πολιτική**) αντί για **Κοινωνική πολιτική**, ιδίως μετά το 2009, όταν τέθηκε σε εφαρμογή η Συνθήκη της Λισαβόνας. Για τη διευκόλυνση του αναγνώστη παραθέσαμε μια λίστα ορολογίας σε δύο εκδοχές, μία κατ' αλφαβητική σειρά των ελληνικών όρων και μία των αγγλικών όρων. Ζητείται η κατανόηση για πιθανές παραλείψεις ή αστοχίες στην απόδοση ορισμένων ξένων όρων στην ελληνική γλώσσα. Η απόδοση ενέχει προφανείς δυσκολίες που εξηγούν τα ενδεχόμενα λάθη.

Ευρωπαϊκή Ένωση: Θεσμοί και νομικά μέσα

Λόγω της συχνής χρήσης ορισμένων όρων, είναι σκόπιμο να αναφερθούμε στο σημείο αυτό σε όρους που αφορούν τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ώστε να διευκολυνθεί ο αναγνώστης που δεν είναι εξοικειωμένος μαζί της. Καταφεύγουμε για τον σκοπό αυτόν στους ορισμούς που δίνει ο Μούσς (2018, 34-35) εκεί όπου αναλύει το νομικό σύστημα και τα νομικά μέσα της ΕΕ και εξηγεί την

έννοια των Κανονισμών (Regulations), των Οδηγιών (Directives) και των απλών αποφάσεων (Decisions). «Ο **Κανονισμός** είναι γενικής εφαρμογής, υποχρεωτικός σε όλα τα στοιχεία του και άμεσα εφαρμοζόμενος σε όλα τα κράτη-μέλη. Ακριβώς όπως ένας εθνικός νόμος γεννά άμεσα δικαιώματα και υποχρεώσεις για τους υπηκόους των κρατών-μελών». «Η **Οδηγία** δεσμεύει τα κράτη-μέλη ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει στις εθνικές αρχές την αρμοδιότητα ως προς τον τρόπο και τα μέσα που θα διαθέσουν για να το επιτύχουν. Εφόσον τα κράτη-μέλη δεσμεύονται μόνον από τους στόχους τους οποίους θέτουν οι οδηγίες, έχουν μια διακριτική ευχέρεια, όταν τις μεταφέρουν στο εθνικό δίκαιο, να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες εθνικές περιστάσεις». «Η Απόφαση έχει συνήθως τον χαρακτήρα διοικητικής πράξης. Μπορεί να απευθύνεται σε ένα ή περισσότερα κράτη-μέλη είτε σε ένα ή περισσότερα φυσικά ή νομικά πρόσωπα. Είναι υποχρεωτική ως προς όλα τα στοιχεία της για τους παραλήπτες τους οποίους υποδεικνύει. Η εφαρμογή της απόφασης δεν εξαρτάται από τη δημοσίευση στην ΕΕ, αλλά από την κοινοποίηση στον ή στους αποδέκτες που ορίζει». Σημειώνεται ότι οι **Ανακοινώσεις** (Communications) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν είναι νομικά μέσα αλλά περισσότερο εισηγήσεις πολιτικής και ενημερωτικά κείμενα, που περιλαμβάνουν προτάσεις για την επίλυση προβλημάτων, συνήθως έπειτα από σχετική διαβούλευση.

Ο Μούσπς παρουσιάζει αναλυτικά και τα θεσμικά όργανα της ΕΕ (στο ίδιο, 42-57),² άρα μας είναι και πάλι χρήσιμος για την κατανόηση όσων θα ακολουθήσουν. «Έχοντας την αρχή του σε άτυπες “διασκέψεις κορυφής”, το **Ευρωπαϊκό Συμβούλιο** [European Council] θεωρείται πλέον ρητά θεσμικό όργανο της ΕΕ ... [Α]παρτίζεται από τους αρχηγούς κρατών ... ή κυβερνήσεων ... καθώς και από τον πρόεδρό του και τον πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής ... Εκτός των περιπτώσεων για τις οποίες οι Συνθήκες ορίζουν άλλως, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφασίζει με συναίνεση, δηλαδή με ομοφωνία...» «Η [**Ευρωπαϊκή**] **Επιτροπή** [European Commission] είναι η κινητήρια δύναμη της Ευρωπαϊκής ολοκλήρω-

2. Για μια εξαντλητική παρουσίαση των θεσμών της ΕΕ, βλ. Hodson *et al.* (2022).

σps ... [Σ]τη συνήθη νομοθετική διαδικασία για την έκδοση μιας πράξης, η Επιτροπή υποβάλλει πρόταση στο **Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο** και στο Συμβούλιο.³ Αυτό σημαίνει ότι στη συνήθη νομοθετική διαδικασία κανένα άλλο όργανο και φυσικά κανένα κράτος-μέλος δεν μπορεί να αντικαταστήσει την Επιτροπή στον ρόλο της υποβολής προτάσεων». «Η πρώτη αποστολή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η συμβουλευτική, που βασιζόταν στις αρχικές Συνθήκες και του επέτρεπε να δίνει τη γνώμη του στις προτάσεις της Επιτροπής, επαυξήθηκε από την Ενιαία Πράξη ... Η νομοθετική εξουσία του Κοινοβουλίου ενισχύθηκε σημαντικά από τις Συνθήκες του Άμστερνταμ και της Νίκαιας, χάρη στις διαδικασίες συναπόφασης και συνεργασίας. Η Συνθήκη της Λισαβόνας επεκτείνει τη διαδικασία της συναπόφασης...» «Βάσει των αρχικών Συνθηκών, το Συμβούλιο ήταν η μόνη νομοθετική εξουσία ... Οι διαδοχικές αναθεωρήσεις των Συνθηκών προσάρτησαν, όλο και πιο στενά, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, κάνοντας έτσι το Συμβούλιο μία από τις δύο νομοθετικές αρχές ... Το **Συμβούλιο [της ΕΕ]** απαρτίζεται από έναν αντιπρόσωπο κάθε κράτους-μέλους σε υπουργικό επίπεδο ... Παρόλο που μιλάμε γενικά για το “Συμβούλιο” ή το “Συμβούλιο των Υπουργών”, στην πραγματικότητα πρόκειται για δέκα συνθέσεις του Συμβουλίου που συνδυάζουν διάφορους τομείς ...»

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Abercrombie, P. (1959). *Town and country planning*. Oxford: Oxford University Press (first edition: 1933).
- Alexander, E. R. (2022). On planning, planning theories, and practices: A critical reflection. *Planning Theory*, 21(2), 181-211.
- Choay, F. (1965). *L'urbanisme: Utopies et réalités*. Paris: Seuil.
- Choay, F. (1969). *The modern city: Planning in the 19th century*. London: Studio Vista.
- Donnison, D., & Soto, P. (1980). *The good city*. London: Heinemann.

3. Προσοχή: Στο «Συμβούλιο» (βλ. παρακάτω), όχι στο «Ευρωπαϊκό Συμβούλιο».

7

Κλιματική αλλαγή και πόλεις

Εισαγωγικό σημείωμα

Η κλιματική αλλαγή, το αντικείμενο αυτού του κεφαλαίου, δεν αντιμετωπίζεται εδώ ως φυσικό φαινόμενο. Σκοπός μας είναι να συνδεθεί με τον προβληματισμό του βιβλίου για τον χώρο και την ανάπτυξη, με ιδιαίτερη έμφαση στις πόλεις και στον αναπροσανατολισμό που προκαλεί στον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Η κλιματική αλλαγή είναι μια συνθήκη που αλλάζει ριζικά τον προσανατολισμό μας. Η προσέγγιση βασίζεται αποκλειστικά στην παρουσίαση και στον σχολιασμό επιστημονικών άρθρων, που άλλοτε αγγίζουν ιδιαίτερες πτυχές του φαινομένου, άλλοτε το τοποθετούν σε μια νέα και άκρως δημιουργική φιλοσοφική βάση. Ο αναγνώστης θα κρίνει μόνος του.

Ξεκινάμε με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει πλέον η Ευρωπαϊκή Ένωση σε σχέση με τη βιωσιμότητα του αναπτυξιακού της μοντέλου και με το εννοιολογικό οπλοστάσιο που συνεπάγεται ο βιώσιμος σχεδιασμός ιδίως των πόλεων. Ο προβληματισμός τοποθετείται στις συνθήκες της Ανθρωποκαίνου εποχής και της αντιπαράθεσης παγκόσμιου, εθνικού και τοπικού. Έννοιες όπως η ανθεκτικότητα, η προσαρμογή και ο μετριασμός της διακινδύνευσης υπεισέρχονται με αυξανόμενο ρυθμό στον συλλογισμό μας, κυρίως σε σχέση με τις συμπαγείς πόλεις και τις έξυπνες πόλεις, θέματα στα οποία θα επανέλθουμε. Η διαχείριση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής, τα πειραματικά προγράμματα, η δυνατότητα ανάπτυξης «αναγεννητικών» πόλεων, η παρουσία φυσικών στοιχείων, όπως το νερό και η κλιματική πολεοδομία,

αποτελούν σημαίνοντα θέματα. Η τοποθέτηση των νέων τάσεων σε ένα νεοφιλελεύθερο πολιτικό κλίμα και η προβολή σεναρίων «αμοιβαίου κέρδους» για την οικονομία και το περιβάλλον κερδίζουν έδαφος. Εκφράζονται όμως και φόβοι για την εμφάνιση ενός τοπίου ανισότητας και κοινωνικής αδικίας.

ΛΕΞΕΙΣ/ΟΡΟΙ-ΚΛΕΙΔΙΑ

κλιματική αλλαγή, κλιματικό σύμφωνο, αναπροσανατολισμός σχεδιασμού, κλιματική πολεοδομία, Ανθρωπόκαινος εποχή, γήινο, ανθεκτικότητα, προσαρμογή, διακινδύνευση, πορεία εξάρτησης, συμπαγείς πόλεις, έξυπνες πόλεις, αναγεννητικές πόλεις, βιώσιμη ανάπτυξη, δομημένο περιβάλλον, υδάτινα μέτωπα, ανισότητες, κοινωνική αδικία, τοπικές προτεραιότητες, διαχείριση κόγχης, νέες τεχνολογίες

7.1. Επιστημονικός προβληματισμός για το αναπτυξιακό μοντέλο

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε σε πρωτοβουλίες και προγράμματα που εντάσσονται στην προσπάθεια ανάσχεσης της κλιματικής αλλαγής, όπως η Στρατηγική Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή ή το Ευρωπαϊκό Κλιματικό Σύμφωνο. Ανάμεσα στ' άλλα, η κλιματική αλλαγή έδωσε ώθηση στην ανανεωμένη μελέτη των αστικών συγκεντρώσεων και του προνομιακού ρόλου των πόλεων, που επηρέασε, όπως είπαμε, και την Urban Agenda της ΕΕ, θέμα στο οποίο θα επανέλθουμε. Παρά ταύτα, προτού εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας και πάλι στην ΕΕ στο επόμενο κεφάλαιο, είναι αναγκαίο στο σημείο αυτό να ασχοληθούμε πρώτα με ένα δείγμα της επιστημονικής αρθρογραφίας που επηρεάστηκε από τον προβληματισμό για την **κλιματική αλλαγή**, που διαδέχθηκε τον αντίστοιχο για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Το πέρασμα από έναν κυρίαρχο προβληματισμό στον επόμενο δεν είναι πάντα ξεκάθαρο και θα ήταν θεμιτό

να ισχυριστεί κανείς ότι ήταν η ανθεκτικότητα που διαδέχτηκε τον προβληματισμό για τη βιώσιμη ανάπτυξη. Η ανθεκτικότητα, βέβαια, στην οποία αφιερώνουμε αργότερα ένα ολόκληρο κεφάλαιο, δεν εμφανίζεται ως ανάγκη ανταπόκρισης αποκλειστικά στην κλιματική αλλαγή, αλλά σε κάθε είδους πίεση, κρίση ή αντιξοότητα. Η κλιματική αλλαγή όμως εμπεριέχει όλες αυτές τις παραμέτρους και απειλεί, ειδικά στην Ευρώπη, ένα καθιερωμένο πρότυπο ζωής.

Εξάλλου, το πρώτο άρθρο που σχολιάζουμε στο κεφάλαιο αυτό, της Rodrigues (2010), ξεκινά από διαπιστώσεις που αφορούν ακριβώς την Ευρώπη. Η Ευρώπη, διαπιστώνει η συγγραφέας, αν και αποτελεί το καλύτερο διεθνές παράδειγμα ποιότητας ζωής και μπορεί να επιδείξει ένα αναπτυξιακό πρότυπο που συνθέτει οικονομικές, κοινωνικές και διεθνείς διαστάσεις, πάσχει από το ότι αυτό ακριβώς το πρότυπο δεν είναι βιώσιμο. Ειδικότερα:

- Το **αναπτυξιακό μοντέλο** είναι μη βιώσιμο διότι οι πρακτικές κατανάλωσης και παραγωγής υπονομεύουν το κλίμα και την οικολογική ισορροπία του πλανήτη.
- Ο γηράσκων πληθυσμός υπονομεύει τη βάση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας και την ευημερία των μελλοντικών γενεών.
- Το αναπτυξιακό μοντέλο δεν είναι βιώσιμο διότι το διεθνές χρηματοοικονομικό σύστημα υπονομεύει τις μακροπρόθεσμες επενδύσεις που απαιτούνται για μια βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση και την αντίστοιχη απασχόληση, στο πλαίσιο της μετάβασης σε μια οικονομία χαμηλών εκπομπών άνθρακα και ένταξης γνώσης.
- Ταυτόχρονα, η Ευρώπη αντιμετωπίζει πιέσεις από αναδυόμενες οικονομίες υψηλής τεχνολογίας αλλά και χαμηλών προτύπων κοινωνικής προστασίας.

Συνέπεια αυτών των διαπιστώσεων, κατά τη Rodrigues, είναι, πρώτον, να αποφασίσουμε τι πρέπει να εννοούμε με τον όρο **ευημερία**. Η αποκλειστική χρήση του ΑΕΠ ή δεικτών υλικής ευημερίας (κατοικίας, κινητικότητας, διατροφής, υγείας) είναι μια μη ικανοποιητική λύση. Ο λόγος είναι ότι αγνοεί άλλους παράγοντες ευζωίας, όπως η αξιοποίηση των δυνατοτήτων του κάθε ατόμου, η περιβαλλοντική και φυσική ασφάλεια, η κοινωνική προστασία, τα δημοκρατικά δι-

καιώματα, η κοινωνική ενσωμάτωση και η αίσθηση του ατόμου ότι ανήκει σε μια κοινότητα. Ποιες λοιπόν πρέπει να είναι οι στρατηγικές που θα ικανοποιήσουν αυτά τα βασικά ζητούμενα ευημερίας; Για τη συγγραφέα, χρειάζονται:

- Στρατηγική τεχνολογικής, οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής καινοτομίας για τη βιώσιμη ανάπτυξη.
- Μετάβαση σε δραστηριότητες χαμηλών **εκπομπών αερίων άνθρακα** στους τομείς κατανάλωσης, παραγωγής και κινητικότητας, που θα μεταβάλουν ριζικά ιδίως τις πιο ρυπαίνουσες δραστηριότητες, όπως των μεταφορών, της μεταποίησης και της κατοικίας.
- Ανάδειξη της γνώσης και της δημιουργικότητας ως του κύριου κεφαλαίου των ατόμων, επιχειρήσεων και περιφερειών, κάτι που απαιτεί αλληλεπίδραση μεταξύ εταιρειών, έρευνας και εκπαίδευσης.
- Μετεξέλιξη του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, ώστε να ενισχυθεί η κοινωνική αλλαγή, να μειωθούν οι ανισότητες, να αυξηθούν οι ευκαιρίες στη διάρκεια ζωής των ατόμων και να αξιοποιηθεί το ανθρώπινο δυναμικό.
- Μεταβολές στο χρηματοπιστωτικό σύστημα ώστε να υπηρετεί την πραγματική οικονομία, να ελέγχεται η πιστωτική αστάθεια και να διατίθενται πόροι για την παραγωγική οικονομία, τη βιώσιμη ανάπτυξη, την απασχόληση και τις μακροπρόθεσμες επενδύσεις που χρειάζεται η αλλαγή στρατηγικής.

7.2. Βιώσιμη πολεοδομική ανάπτυξη και η Ανθρωπόκαινος εποχή

Οι νέες κατευθύνσεις που ασπάζονται η Rodrigues και πολλοί άλλοι έχουν ιδιαίτερη σχέση με τον ρόλο, τη λειτουργία και τον σχεδιασμό των πόλεων. Όπως επισημαίνει ο Turcu (2018), ο **«βιώσιμος σχεδιασμός»** ταυτίστηκε γρήγορα με τη βιώσιμη, οικολογική, πράσινη, χαμηλών εκπομπών άνθρακα πολεοδομία, όπως και με τις έξυπνες, «κυκλικές» ή υγιείς πόλεις. Έννοιες όπως το καθήκον

και η φροντίδα υπήρχαν εξαρχής στην ιδεολογία της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία όμως, συχνά διαστρεβλωμένη ως πολιτικό σύνθημα, δεν ήταν άτρωτη στη ριζοσπαστική κριτική, διότι ταυτιζόταν με το «κατεστημένο» ή την καθημερινή ρουτίνα. Όπως γράφει ο Sorensen, ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αντιληπτές η βιωσιμότητα των πόλεων και οι διαθέσιμες λύσεις σε διαφορετικές υφιστάμενες συνθήκες επηρεάζονται από τα εκάστοτε εργαλεία πολιτικής και τους καθιερωμένους θεσμούς. Αυτοί οι παράγοντες οριοθετούν τις προτιμήσεις των αρμόδιων αρχών και δρώντων.

Δεδομένου του εύρους των ιδεών για τις **βιώσιμες πόλεις**, των ποικίλων συνθηκών και των δυνατών, συχνά αλληλοσυγκρουόμενων, πολιτικών παρεμβάσεων, δεν είναι περίεργο το γεγονός ότι αυτοί οι δρώντες ερμηνεύουν τη βιωσιμότητα ποικιλοτρόπως και ασπάζονται τις απόψεις που ταιριάζουν στη δική τους θέση (Sorensen, 2010). Μπορούσε δηλαδή ο καθένας να διαλέγει ό,τι του ταίριαζε ή τον βόλευε περισσότερο. Αυτή η επιλεκτικότητα δεν είναι πια δυνατή όταν πρόκειται για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Οι Long και Rice (2019), στους οποίους θα επανέλθουμε, παρατηρούν ότι γινόμαστε μάρτυρες στον χωρικό σχεδιασμό μιας μετακίνησης επιστημονικού υποδείγματος το οποίο πλέον εστιάζει σε έναν σχεδιασμό φιλικό προς το κλίμα και ανθεκτικό στην κλιματική αλλαγή, έτσι ώστε η ρητορική της **βιώσιμης πολεοδομίας** να τοποθετείται σε νέο πλαίσιο. Αυτή η μετακίνηση μπορεί να αποκληθεί **κλιματική πολεοδομία** και τη σηματοδοτούν νέες πολιτικές, προγράμματα και αναπτυξιακές πρωτοβουλίες. Σημειώνεται ότι κατά τη **ριζοσπαστική κριτική**, π.χ. του Marcuse (2020), η αποτυχία της ιδεολογίας της βιώσιμης ανάπτυξης οφείλεται στον εναγκαλισμό των προνομιούχων και την αποτυχία να ενσωματώσει την κοινωνική δικαιοσύνη. Ακολουθώντας τις θέσεις του Bruno Latour για το **Γήινο** (Terrestrial) ως σύνθεσης του Παγκόσμιου και του Τοπικού, ο Low (2020) παρατηρεί ότι το θέμα του κλίματος βρίσκεται στο επίκεντρο του γεωπολιτικού προβληματισμού και συνδέεται ευθέως με τις έννοιες της αδικίας και της ανισότητας. Το Γήινο δεν είναι παρά η αίσθηση του *ανήκειν* στη